

Населення римської Дакії

Протистояння Риму та Дакії, яке почалося в I ст. до н.е., загострюється в наступному сторіччі в результаті постійних розбійницьких походів (Флор, Тацит) войовничого сусіда з лівобережжя Істру на балканські провінції. Ще Цезар збирався припинити ці напади шляхом захоплення Карпатської улоговини (Светоний, Бож. Юлій, 44; Аппіан, X, III, 13), але тільки через 150 років його заповіт зміг здійснити Марк Ульпій Траян у ході двох дако – римських війн (101 – 102 і 105 – 106 рр.). Бої були настільки кровопролитними, що імператору довелося віддати в розпорядження лікарів свій одяг (Cass. Dio, LXVIII, 8,2). Можна думати, що даки понесли більш відчутні втрати, які значно зменшили населення країни. Загинув кращий генофонд Дакії – воїни, частина в битвах, частина (до 50 тисяч) захоплених у полон і кинутих на арені цирків і амфітеатрів (Древній Рим, 2002, с.513; Cichorius, 1896, cart.150, 152), частина мешканців городищ і фортець покінчили життя самогубством, про що свідчать окремі рельєфи колони Траяна (Cichorius, 1896, cart.119-120).

Разом з тим, у період війн і після їх закінчення відбувається певний відтік населення на північ, зафіксованого як “вільні даки” (Cass. Dio, LXXII, 3,3; LXXVIII, 27,5).

Дако – римські війни епохи Доміціана (81 – 96 р.) і початку II ст. н.е. вибили населення Дакії. Використання античних джерел, зокрема Євтропія (IV ст.), а також суїцидні сцени колони Траяна послужили основою для твердження про повне знищення населення Дакії і створення так званої теорії переривчастості, сформульованої виходячи з політичних мотивів наприкінці XIX – на початку XX ст. Окремі австро – німецькі історики (Дж.Сулзер, Дж.Едер, Дж.К.Енгел), яких підтримав у другій половині XIX ст. Р.Ройслер, а також інші сприйнявши цю ідею, заперечували безперервність присутності дакійського автохтонного населення до і під час римського панування в Дакії. Прихильники цієї теорії, відомої під назвою “ройслерівська”, вважали, що дакійський народ був названий перемігшими римлянами, а цілком спустошена Дакія була населена не пов’язаними з дакійською територією колоністами (Roesler, 1866).

Це положення спростовується джерелами і було відкинуте не тільки всією римською історіографією, за винятком істориків Арделянської школи (С.М.Клайн, Г.Шинкай, П.Майор) XIX ст., але і багатьма закордонними вченими – фахівцями по історії Римської імперії (Т.Моммзен, Ж.Юнг, М.Фрідвагнер, Х.Кіперт, Є.Гаміллшег, К.Патч, Л.Хомо, Фр.Алтхайм і т.д.).

За останні десятиліття значно поповнився фонд джерел, особливо в археологічному плані, щодо питання про безперервність розвитку дакійської культури в римський час. На відміну від XIX ст. і перших десятиліть XX ст., коли теза про збереження дакійського етносу в період римської окупації доводилася виходячи з історичної логіки і частково з аргументів топонімії і гідронімії, на сучасному етапі перманентність автохтонів у карпатській провінції широко відображена в документах. Необхідно відзначити, що історики Арделянської школи говорили про знищення даків у ході дако – римських війн для доказу чисто римського походження румунського народу.

Румунські вчені, виходячи з положення про знищення дакійського народу римлянами або вигнання та масовий відхід за кордон з рідних місць і зміну внутрішнього розвитку, що не відповідає реаліям історичного розвитку, рішуче виступили проти теорії Р.Ройслера, приводячи солідні аргументи в підтримку безперервності проживання даків у доримській і римській Дакії. Було доведено, що нарративні джерела, зображення колони Траяна та епіграфічні дані дозволяють говорити про формування допоміжних військових частин з даків, рекрутованих на територію провінції в II – III ст. Фрако - дакійські імена в написах, деякі топоніми і гідроніми, окремі скарби римських монет і археологічні знахідки свідчать про існування дакійського народу в підкореній римлянами країні. Під час двох війн і після приєднання більшої частини Дакії до Імперії, місцеві жителі не були знищені або вигнані за межі нових кордонів, а продовжували існувати як підкорений народ, влившись поступово в нове русло римського життя. У зв'язку з цим, розглянемо дані джерел.

Античні джерела. Два тексти залучені прихильниками Р.Ройслера для доказу знищення даків на територіях, захоплених і керованих Римом на півночі від Дунаю. Це свідчення авторів IV ст. Одне - відоме твердження Юліана Філософа (Юлиан Апостат, Цезари, 327), який передає слова імператора Траяна: "...знищив весь рід гетів". У другому короткому пасажі, що належить Євтропію (VIII, 6,2) повідомляється, що "у тривалій війні Децебала Дакія була позбавлена чоловіків". Відзначимо, що інтерпретація цих двох пасажів подавалася з позицій дако – римської безперервності.

Щодо відомого вислову імператора – філософа, було переконливо показано, що тут маємо справу з риторичним перебільшенням, з літературною копією. Вираз потрібно розуміти в тім сенсі, що даки були переможені і підкорені, відбулося знищення їхньої військової сили, але не народу.

Пасаж Євтропія відбиває реальну ситуацію: значні втрати серед чоловіків у війнах Децебала з римлянами. Звідси не випливає, що населення Дакії було винищене повністю. Відбулося тільки скорочення чисельності здатних носити зброю чоловіків.

Про поразку і рабство даків, без єдиного натяку на зникнення цивільного населення під час війн або після них говорять і інші автори. Так, Діон Кассій відзначає: "Траян, після довгих і важких зусиль, переміг даків..." (Cass. Dio, LXVIII, 14,1), Руфій Фест: "... Траян переміг керованих Децебалом даків і Дакію на іншому боці Дунаю, на варварській території, перетворив у римську провінцію..." (Rufius Festus, VIII, 22), Амміан Марцелін (XXI, 5, 14): "... перемога Траяна над даками...". У якості "підпорядкування", "панування" над даками потрібно розуміти і пасаж Аврелія Віктора (13, 35): "Насправді, (Траян) першим або навіть єдиний разповсюдив римське панування за Дунаєм, говорячи... пілеатів, даків і царя Децебала...". Навіть Євтропій описує події в такий спосіб: "Траян, після перемоги над Децебалом, підкорив Дакію..." (VIII, 2,2).

Без сумніву, "масове побиття гетів", про яке говорить Лукіан Самосатський, слідуючи за Критоном, і "масове побиття", після якого залишилося тільки 40 чоловіків, має уявлюваний характер, риторичний, а в реальності, мова йде про перемогу римлян над родом гетів (даків).

Присутність автохтонів у римській Дакії відзначає на картах географ Птолемей, розмістивши тут великі етнічні групи з дакійськими і дако – римськими етнонімами: костобоки, албоценси, бурідавенси, потулатенси, салденси й ін., які сформували щось подібне *civitates peregrinae* і поступово розчинилися в масі провінційного населення, особливо сільської місцевості (Ptol., Geogr., III, 10).

Античні письмові джерела, в основному, відзначають тільки “поразку і підкорення даків”, важкі втрати в рядах чоловіків – воїнів, трансформацію Дакії в римську провінцію. Ніде не знаходимо терміни значеннями “викорінювання”, “винищування”, “знищення”, “масове знищення”.

Епіграфічні джерела також свідчать лише про перемогу римлян над даками і їх поневолення, а не про знищення. При описі наслідків військових зіткнень між Траяном і Децебалом вживалися наступні вирази: “даки, будучи переможеними” (CILXII, 105), “Вся Дакія була розгромлена”; “після перемоги імператора Нерви Траяна над гетами”; “Траян ..., прозваний “Дакійським”..., переміг рід даків і царя Децебала” (CILVI, 1444).

Твори мистецтва і, у першу чергу, колони Траяна є історично незаперечними документами про дві війни між Траяном і Децебалом. Рельєфи показують, серед іншого, спустошення захоплених територій, ліквідацію політичної і військової сили гето – даків, їх підкорення Римською імперією. На більшості сцен колони зображені групи даків, які благають імператора про милість. Суперечливі три сцени, що відображають кінець першої (LXXVI) і другої війн (CLIV/CLV). Виникли припущення, що тут могла йти мова про масову еміграцію дакійського населення з захоплених римлянами територій. Більшість істориків вважають подібну інтерпретацію перебільшеною і висловлюють думку, що дані сцени ілюструють повернення жителів у свої будинки після завершення війни (Protase, 2001, p.141).

Щодо сцен, відносно кінця другої війни, виникла гіпотеза, що вони передають не відхід дакійського населення з завойованої країни і не повернення його до своїх вогнищ після війни, а евакуацію місцевого населення з гірських регіонів Орештії в інші зони римської Дакії для запобігання можливих перегруповань і заколотів даків.

Таким чином, на колоні відсутні сцени виселення даків зі своєї країни і картини знищення цивільного населення, яке здалося переможцю. Навпроти, у цій прекрасно ілюстрованій хроніці дако – римських війн зображена маса дакійського населення: чоловіки і жінки, старі і діти, що підкорилися імператору, переможній римській армії і переможці, які отримали милість, і, відповідно, право на існування в новій післявоєнній ситуації.

Додаткові дані про збереження дакійського населення в період окупації представляють топоніми і гідроніми, а також назви племен, перейняті і збережені римлянами. Існування при римлянах назви найважливіших дакійських опорних пунктів (Ампелум чи Ампеіум, Апулум, Арцідава, Берзовій, Кумідава, Деусара, Дерна, Дробета, Гермисара, Напока, Пороліссум, Потаїсса, Самум, Суцідава, Тібіскуп і інші), великих річок (Алют (Олт), Кріс (Кереш), Маріс (Марош), Самус (Сомеш), Тібіскуп, Тісія (Тиса) і інші) пояснюється тільки виходячи з етнічної і культурної безперервності.

Не позбавлено сенсу і припущення, що римляни переклали назви низки дакійських поселень на латинську мову, як, наприклад, Капут Бубалі, Петра, Ангустія, Понс Алуті, Аква, Понс Ветус і інші.

Щодо назв гето - дакійських племен. У середині II ст. н.е. Птолемей відзначає в “Географії” три групи по п’ять племен у кожній, з заходу на схід і з півночі на південь, загалом, 15 племен. Частина їх: котіни, анарти, таврійки, бури - кельтського чи германського походження, але більшість відповідає дако – гетській етимології (Ptol., Geogr., III, 8,3).

Особистих імен даків у написах провінції мало - 67 (3%), у порівнянні з 3000 антропонімами іншого походження. Деякі дослідники, перебільшуючи масштаби колонізації Дакії населенням з фракійського півдня і заперечуючи взагалі безперервність місцевого елемента, вважають, що майже всі імена фрако – дакійської фактури походять з півдня Дунаю. Ця точка зору розходиться з результатами лінгвістичного дослідження історичних джерел.

Найбільш розповсюджені імена зустрічаються в трансільванській Дакії. Це Біт, Блаза, Брісан, Брісен, Дензі, Дізо, Дуда, Дула, Борошно, Мукапор, Мукатій, Мукатра, Прісоста, Соя, Сола, Тзінта, Тзінто, Зетзі, Децебал, Луці. Носії імен фрако - дакійської фактури були, в основному, вільними людьми з середніх і нижніх шарів населення або з нижніми військовими чинами. Цивільні часто зі статутом peregrini, римських громадян, вільновідпущеників або ветеранів. Військові, як правило, з допоміжних формувань, прості солдати й зі званнями (eques, miles, imaginifer) (Protase, 2001, p.142).

Гето – даки, як північна гілка фракійців, могли мати тільки фракійські імена. Розходження були мінімальними або взагалі відсутні, в антропоніматології не можна провести межу між гето – даками і південними фракійцями. Імена вождів і гето – дакійських царів, такі як Орол, Дікомеш, Котісон, Бурібіста, Децебал, зустрічаються і на фракійському півдні, формують окрему категорію і можуть пояснюватись ірано – скіфським впливом на дако – гетський управлінський прошарок.

Обмежена кількість гето – дакійських антропонімів у написах пояснюється заміною імен на римські, що давало перевагу їх носіям у відношенні до хазяїв. Так можна пояснити присутність у дакійських написах значної кількості імен Ульпій (120), Елій (250), Аврелій (300), отриманих разом із громадянством від Траяна, Адріана, Антоніна Пія, Марка Аврелія, Каракалли. Головна причина обмеженої кількості автохтонних імен у написах пов’язана з традицією. Даки, землеробсько – пастуше населення, яке не мало скульптурних і епіграфічних монументів, подібних створеним заможними колоністами, у першу чергу, міськими жителями (Ракі, 1998).

В області дослідження римської Дакії, зокрема, питання про її основне населення, на першому місці, серед різних джерел, стоять дані археології. Результати розкопок численних пам’яток, особливо за останні 50 – 60 років, дозволяють говорити про безперервність гето – дакійського заселення римської Дакії. У просторі і часі провінції збереглася наявність поселень і могильників з ритуалом, що затвердився в часи незалежної Дакії.

У римську епоху гето - даки жили в основному у сільській місцевості, де змогли зберегти основні елементи і традиції матеріальної і духовної культури. У той самий час вони сприйняли, відносно швидко, і елементи римської цивілізації, які

включили у своє повсякденне життя. У результаті почала формуватися матеріальна культура з вираженими провінційно – римськими елементами.

В даний час відомо більш 100 пунктів дакійських поселень, більшість з яких досліджені археологічно (Istoria..., 2001, fig.1).

Поселення розташовані по всій провінції, у гірських і рівнинних регіонах, у долинах річок, на територіях, що належали містам і римським військовим формуванням, неподалік від сільських вілл, на периферії й у центральних зонах, усюди, де існували сприятливі умови для життя і де були умови для землеробства і скотарства.

Назви сіл римської Дакії залишилися невідомими. З іншого боку, локалізацію низки поселень, назви яких відбиті в Географії Птолемея і Певтінгерових таблицях, не завжди можливо ідентифікувати.

Дослідження поселень дозволяє стверджувати про збереження в дакійському середовищі традиційного житлобудівництва, що визначається географічними умовами. У поховальному ритуалі домінує кремація з наступним похованням у ґрунтових могилах. Однак, під впливом римських обрядів він зазнав певних змін (Vichir, 1984, p.14-19).

У матеріальній культурі, археологічно найбільш відбитої в керамічних комплексах, зберігаються визначальні дакійські форми (горщики, вази для фруктів, конічні чашки і т.п.). Разом з тим, масово поширюється гончарний посуд провінційного взірця (Фєдоров, Полевой, 1973, с.196-200; Vihir, 1984), більш передові сільськогосподарські і ремісничі знаряддя праці, а також прикраси римського типу (Фєдоров, Полевой, 1973, с.196; Gudea, 1989).

Важливим свідченням про збереження людського потенціалу є військові формування з даків (Rusu, 1980). З погляду внесеної лепти у військовий потенціал Імперії II – III ст., Дакія знаходиться на одному з перших місць серед римських провінцій. Місцеві військові з'єднання становили 12 або навіть більше підрозділів, що разом із Сирією (13 одиниць), Бельгікою (12) і Африкою (9) складало одне з найбільших військових з'єднань, які постачали Імперії. Створення військових формувань з числа переможеного дакійського населення проводилося за прийнятою римською системою, не тільки після захоплення або під час Траяна, але і при правлінні наступних імператорів, до першої половини III ст., що дуже важливе для визначення демографії карпатської провінції. Ці військові одиниці, усі допоміжні, піші (когорти), кавалерійські (али) чи змішані (нумери), називалися “дакійські”. Відповідно до військової римської системи, ці формування були виведені з Дакії і відправлені в інші провінції, уникаючи, таким чином, можливих невдоволеннь проти правителів (Russu, 1980).

Під час Траяна, для експедиції проти Парфії були створені ала I *Ulria Dacorum* і когорта I *Ulria Dacorum*. Перша розташовувалася в Каппадокії, друга - у Сирії. Адріаном утворена когорта I *aelia Dacorum*, з постійним гарнізоном на британському лімесі, в Амбогланні (Frege, 1978). У Тевтобурзі, в Нижній Паннонії, аттестована когорта II *Augusta Dacorum*, а в Поетіво (Петау), у Верхній Паннонії, відома когорта II *Aurelia Dacorum*, створена Марком Аврелієм. Порядковий номер формування “когорта II”, припускає існування “когорти I *Aurelia Dacorum*”, не зафіксованої документально. У Нижній Мезії, під час Гордіана III-го згадується в одному написі

когорта *gemina Dacorum*, що, швидше за все, сформувалася при з'єднанні двох дакійських когорт. Також відзначається й одне дакійське формування з 700 піхотинців. Можливо, даний військовий підрозділ був чимось подібним провінційній міліції, рекрутованій в Дакію на початку III ст. Арріан згадує про кавалерійське з'єднання, до складу якого входили даки (гети). Одна вексіяція – *Dacorum Parthica*, керована трибуном Юлієм Корінтіаном, була створена Септимієм Севером в ході війни з Парфією. Назви двох підрозділів, у які входили даки, фігурують у двох фрагментарних написах, один з яких датується часом Септимія Севера.

Військові підрозділи, рекрутовані з Дакії в II – III ст., свідчать про те, що тут проживало значне автохтонне населення, здатне постачати великі контингенти солдатів для римської армії. По закінченню служби, багато військових дакійського походження повернулися в рідні місця. Але, як правило, при звільненні з армії солдати залишалися як ветерани в провінції, де перебував військовий підрозділ, у якому вони служили.

Починаючи з середини II ст. і, в основному, після указу Антоніана 212 р. про територіальну рекрутчину, багато даків увійшло в розташовані в Дакії допоміжні військові підрозділи, легіони і навіть були набрані в преторіанські когорти в Римі. При Адріані (117 – 138 рр.) окремі рекрути з Напоки і її околиць були включені в легіон III Augusta в Африці. Імена (Біт, Ептацент, Мукатра, Тарса) вказують на їхнє місцеве походження (Ракі, 1998, р.130-141).

Як непряме свідчення про збереження дакійського етносу на початковому етапі окупації виступають картини трофея і колони Траяна, де зображені воїни і цивільне населення автохтонного походження. Необхідно підкреслити, що на більшості скульптурних монументів Дакії показаний римсько – провінційний одяг. Іноді прослідковуються певні деталі, не характерні для інших провінцій. Часто відрізняються, особливо в Трансільванії, окремі елементи вбрання і зачіски норіко – паннонських типів. При відсутності документальних підтверджень, залишається тільки припускати, що місцеве населення в часи римського панування зберегло, в основному, вбрання своїх пращурів, виходячи з традиційних домашніх ремесел (прядіння, ткацтво), але не без впливу моди того часу (Protase, 2001, р.150).

Таким чином, усі доступні джерела початку XXI ст. спростовують теорію Р.Ройслера (Roesler, 1866, s.70) про повне знищення місцевого населення Дакії і підтверджують думку низки вчених кінця XIX – початку XX ст. (Xenopol, 1985; Iorga, 1937; Daicoviciu, 1945 і ін.) про збереження основної частини місцевого населення після дако – римських війн початку II ст. н.е. Разом з тим, трансформована в провінцію, її територія досить швидко піддалася заповненню стороннім населенням з військових формувань і цивільними мешканцями (адміністрація, купці, гетери і т.п.).

Після утворення провінції на території Дакії стояв довгий час тільки один легіон XIII Gemina (Подвоєний) з базовим табором в Апулумі. В 168 р. н.е. додатково вводиться V Македонський, розміщений в таборі Потаїсси. Крім них в численних каstrумах і кастелах розміщувалась ціла низка вексіяцій і допоміжних підрозділів (Bărbulescu, 1987, р.22-23). Згідно з дослідниками, в Дакії знаходилось від 26 до 55 тисяч військ (Дмитриев, 1949, с.77; Protase, 2001, р.161). Зрозуміло, що

ці цифри не постійні і коливаються в залежності від ситуацій, що склалися на лімесі. І якщо кількість регулярних і допоміжних військ можна приблизно підрахувати, то чисельність додаткового контингенту - ветеранів, які становили не менш дієву силу, ніж легіонери, важко вирахувати. У всякому випадку саме вони рекрутувались в екстремальних ситуаціях в повноцінні військові контингенти. З іншого боку, ветерани були найбільш організованим прошарком колоністів, які жорстко проводили, скоріше за все не задумуючись над цим, романізацію місцевого населення. І відносно мови, звичаїв, релігії, а взагалі і всієї римської культури. Без сумніву, за своїм походженням вони були поліетносом, але за час служби в армії (20 – 25 років) стали римлянами і по мові, і по духу. Прикладом може бути армія СРСР, коли офіцери після звільнення в запас майже повністю не володіли рідною мовою, в першу чергу, українці і білоруси (Котигорошко, 2005, с.87).

Етнічне походження колоністів (як військових, так і цивільних) дуже різномасне. Про це свідчить епіграфіка і відзначив римський історик IV ст. Євтропій (Eutr., VIII, 6, 2). Такі дані змусили деяких учених поставити під сумнів приналежність до римського народу більшості колоністів, запевняючи, що Дакія нібито була колонізована, в основному, нероманізованими елементами. Документальні свідчення навпаки показують, що більшість контингенту людей, що надходив у Дакію, була латиномовною. Вони жили за римським способом життя і були носіями римської цивілізації, активними пропагандистами римського світу серед автохтонів. За написами на камені, восковими таблицями, військовими дипломами і іншими категоріями документів установлене походження великої кількості колоністів із вже романізованих зон: Іспанія, Галлія, Британія, Далмація, Мезія, навіть Італія (Husar, 1999; Rusu, 1995; Alföldi, 1974; Gerov, 1953, p.397-415; Hatt, 1959; Колосовская, 1973, с.72). Особливо активну участь в колонізації, на думку Ю.К.Колосовської (2000, с.186), прийняли уродженці східних провінцій (Малої Азії і Близького Сходу). У зони, де знаходилося золото, було доставлено багато колоністів з Далмації, що належали до роду *Pirustae*, *Baridustae*, *Sardeates*, що документовано епіграфічно й археологічно. Родини італійського походження (коміни, доміти, варени, серви й інші) зафіксовані за надгробними плитами, в першу чергу в містах. Італійці (службовці, торговці, ремісники), жили й у сільській місцевості, але в обмеженій кількості. Три чверті антропонімів з написів виявилися римськими чи римської фактури. Дані археології показують, що в Кашолце і Калборе, у зоні трансільванського Олту (де відкриті сотні курганів з кремаційними похованнями (Макря, Берчу, 1955, с.622; Моринц, 1961, с.408)), і в Напоці маємо справу з норико-паннонською колонізацією ще з періоду Траяна - Адріана, а в Ародду (повіт Сібіу), Сігішоарі та в інших місцях долини Тирнави Маре (Микесаса, Медіаш) так само зустрічаються спільноти іллірійської народності. Прикладів можна привести безліч, особливо у відношенні міського населення і військових допоміжних з'єднань (Russu, 1972, p.63-77; Wade, 1970), а також деяких сільських поселень (Кристешть, Морешть, Міркуреа Сібіулуй, Сіорою Ноу) чи рудникових місцезнаходжень (Брад, Телюк і інші) (Колосовская, 1987).

У Дакію прибуло багато людей зі сходу і грекомовних територій (військові і цивільні), що оселилися в урбанічних центрах і в зоні видобутку золота в Албурнус Майор (Кругликова, 1955, с.89-90).

Чужорідний характер населення в Дакії відбивається й в ономастиці написів, де приблизно 3150 антропонімів, по статистиці і сучасній характеристиці, розподіляються в такий спосіб: римські – більше 2300 (70-75%), греко-східні – більше 450 (15-16%), іллірійські – більше 130 (4%), фрако-дакійські – 67 (до3%), кельтські – приблизно 75 (3%), північно-західні африканські, єгипетські й ін. – майже 50 (більш 1%) (Paki, 1998, s.119-146).

Малочисельність в епіграфічних пам'ятках фракійських імен відбиває не відсутність або нечисленність місцевого населення, а його проживання в глухих селах і горах, куди не дійшла романізація, в тому числі і звичай ставити надгробні пам'ятники. Лише ті, які проживали в містах (стара дакійська аристократія) і населення, що розміщувалось безпосередньо біля стоянки військових частин, зазнали іншорідного впливу (Котигорошко, 2005, с.88).

Без сумніву, антропоніми римської фактури не належали винятково римлянам чи італійцям, але вони найчастіше належали романізованим провінціалам (кельти, германці, іллірійці, фрако-даки й ін.), що воліли змінити свої старі імена на римські (*praenomen nomen gentile*). Так само численні і грецькі імена, що належали, в основному, не автентичним грекам, а цивільним чи військовим, котрі прибули з Малої Азії, Сирії, Месопотамії, Єгипту, Мезії, Фракії чи з інших східних регіонів. Написи показують, що ці греки зі сходу писали і говорили на латині, ждали популярності, відрізняючись зведенням монументів, і вражає їхня значна кількість у Дакії. Насправді, їх не було так багато, як показують епіграфічні джерела. Імовірно, їхня кількість зросла значно тільки починаючи з правління Септимія Севера (193 – 211 pp.).

Відносно ветеранів, територіальне й етнічне походження яких було вкрай різноманітним. Вони були, як і скрізь, прихильниками інтересів римської держави, зятими пропагандистами романізації, культури і латинської мови. Статус ветерана підтверджувався дипломом, який йшов особисто від імператора і доставлявся з Риму. Диплом засвідчував належність отримуючого до вищестоячої общини Риму (Эк, 2004, с.55). Той факт, що 32 з 45 відомих військових дипломів провінції знайдені в каструмах чи на їх канабах, є доказом того, що штатні військові чи їхні спадкоємці не виїхали в іншу провінцію, а залишилися в Дакії (Garbsch, Gudea, 1990-1991, p.61-78; Roxan, 1985; Эк, 2004).

Цей факт підтверджений численними написами. Деякі ветерани оселилися в сільському середовищі, де зводили будинки і сільськогосподарські ферми (*villae rusticae*), інші осіли в містах, навіть в *Ulpia Traiana*. Кожен легіонер незалежно від свого етнічного походження, після закінчення служби (25 чи більше років) ставав відданим елементом держави, що вірить у силу і тривалість існуючих соціально-політичних і економічних структур. Діти ветеранів часто продовжували військову кар'єру своїх батьків, а починаючи з Олександра Севера (222 – 235 pp.) сформувалася навіть категорія ветеранів - прикордонників (*limitanei*), що одержували землю на лімесі і захищали її як і кордони провінції. Вони складали в прикордонних зонах Дакії дійсні пілони римського світу (Protase, 2001, p.163).

Офіційна колонізація здійснювалася в широкому масштабі, зокрема, у формі надання земель із суспільних володінь окремим спільнотам римських громадян або навіть тим, що не мали римського громадянства (перегріни, інколи). Таким чином,

з'являлися численні поселення колоністів, деякі з яких досягли рангу муніципій ще на початку правління Адріана: Дробета, Напока, Ромула.

Незабаром після утворення провінції простежується економічний розвиток. Організовувалися нові комунікаційні шляхи, закладена інша столиця – *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, організований систематичний видобуток природних ресурсів (золото, срібло, залізо, сіль), земля оброблялася досконалішими інструментами, а на деяких поселеннях життя носило урбаністичний характер. Торгівля і спеціалізовані ремесла відносно швидко досягли значного розвитку, пульс нового життя відчувався всюди. Усі ці важливі зміни пов'язані з римською колонізацією і структурою Імперії, що сприяло інтеграції карпатської провінції до загальноримської цивілізації.

До значної кількості колоністів додалися службовці адміністративного апарату, легіонери і їх родини, комерсанти, ремісники, ділки, жерці, раби, ветерани й ін. Багатьох приїзжих надихали слухи про ресурси Дакії і бажання швидкого збагачення. Наплив колоністів, людей різних професій і різних соціальних шарів, у значній мірі визначав спосіб життя і руйнував колишню ментальність автохтонного населення. Приїзжі надали Дакії іншого вигляду.

Дакія, як остання з утворених провінцій, використовувала в повному обсязі методи і досвід, придбані протягом трьох сторіч попередніх завоювань у створенні і керуванні провінціями. Імперія, зацікавлена зі стратегічної й економічної точки зору в збереженні Дакії під своїм пануванням, шукала і забезпечувала приїзжим солідної соціальної гарантії, щоб вони залишилися тут на тривалий період, прив'язані життєвими інтересами до нової провінції. Таким шляхом Рим консолідував панування в регіонах Нижнього Дунаю і карпатських земель, одержуючи істотні економічні дивіденти разом з військово – політичним і стратегічним престижем у зоні.

Вище вже відзначався пасаж про походження колоністів. Історичний роман Євтропія (VIII, 6,2) стверджує, що Траян після захоплення Дакії переселив сюди з різних куточків римського світу маси людей для обробітки земель і облаштування міст. Ця коротка інформація античного письменника підтверджена написами й іншими джерелами, що висвітлюють населення провінції.

Статистика особистих імен з написів, доповнена новими відкриттями археології, а також епіграфіка, показує, що поруч з автохтонним населенням, приїзжі в Дакію представляли значну етнічну розмаїтість: італійці, ілліри, фраки, греки, норіко – паннонські кельти, галли, германці, єгиптяни й ін. Іноземний характер постійно прибувавшого нового населення просліджується і в пантеоні божеств, скульптурних монументах, кераміці, обряді поховання і інших елементах матеріальної і духовної культури. Усе це декларує етнічну суміш, культурну, релігійну, на якій стоїть печатка латинської мови і римського способу життя. Армія і ветерани посилили різноманітний етнічний характер населення.

В ономастиці основним виступає той факт, що численні римські власні імена не належали винятково римлянам або італійцям, а також часто носилися і романізованими провінціалами (семіти, кельти, германці, фрако – даки, ілліри й ін.), що прийняли замість колишніх римські імена, у тому числі і родові. Такі були наприклад, Публій Елій Темес, Марк і Антоній, уродженці зі сходу - Темеш, Віталій,

кельт Марк Ульпій Сацій, Лонгін Белг, не кажучи про дака Секстія Руфа Децебала, відзначеного в римському написі, а також численних Ульпіїв, Еліїв, Авреліїв, під іменами яких часто сховані провінціали автохтонного походження. Майже вся римська антропонімія Дакії, починаючи зі старих родових імен (Анней, Антоній, Юлій, Клавдій, Флавій, Кокцій), характерних I ст., використовувалася і в II ст. (Ульпій, Елій, Аврелій, Септимій) і отримувалась провінціалами разом з громадянством (Кругликова, 1955, с.97-101).

Як відзначалося, італійці, на відміну від Паннонії (Колосовская, 1973, с.82-93), були присутні в Дакії в обмеженій кількості. Навіть одне з останніх досліджень не змогло зареєструвати більш 148 осіб (Ракі, 1998). Відзначимо, що усі вони походять з центральної і північної Італії, тобто колиски романізації. Їх присутність у провінції засвідчена епіграфічно в 27 пунктах. Італійці відзначені за епіграфічними матеріалами у містах, у першу чергу в Апулумі та Ульпії Траяні Сармізегетузі, у військових центрах, бальнеологічних курортах і, навіть, на рядових поселеннях. Вони з'являються в написах як ветерани, колоністи, фіскально – митні службовці, орендарі пасовищ і соляних рудників, солдати в легіонах або допоміжних військових підрозділах, але, у першу чергу, як високі муніципальні сановники, адміністратори і військовослужбовці: губернатори, командири легіонів або допоміжних частин, прокуратори, великі земельні власники і власники майстерень. Спадкоємці цих італійців становили на протязі всього II ст. верхні шари аристократії окремих міст Дакії. Більшість італійців, які належали до привілейованої еліти, виявилися слабо прив'язаними до дакійської землі і до місцевих соціально - етнічних умов. Вони проживали тут тимчасово, на термін виконання своїх цивільних чи військових функцій. Навіть якщо деякі помирали в Дакії, їх урни відвозилися, як правило, на батьківщину. Значення італійців, складається в основному, у політичній і культурній ролі, яку вони відіграли, як головні провідники романізації. Як відзначалося вище, у демографічному співвідношенні, вони представляли незначний відсоток із загальної кількості населення провінції, але, саме вони керували і вирішували всі основні цивільні і, особливо, військові проблеми, що виникали з місцевим населенням і племенами на кордонах Дакії.

Важливий момент римської колонізації, починаючи з часів Траяна, склали іллірійці (Кругликова, 1955, с.100; Rusu, 1995, р.145-156). Цивільні чи військові, люди з самими різними інтересами і соціальними умовами, від робочих рудників і селян, обробляючих землю, до вищих муніципальних службовців і великих землевласників, ілліри знаходилися в провінції скрізь, особливо, на внутрікарпатській території. Найбільшу компактну групу склали шахтарі і їх сім'ї з родів Пірусти, Барідусті, Сардети, переселені з центральної і південної Далматії в Західні гори для видобутку золота. Романізоване цивільне населення іллірійського походження, яке емігрувало з інших провінцій або самої Італії, жило в багатьох місцях Дакиї, у сільській і міській місцевості.

Римські громадяни, але особливо переґрїни, іллірійці з Дакії, із усім своїм специфічним консерватизмом, знали і говорили на латині, будучи носіями цивілізації і римського провінційного способу життя, що підтверджено написами і скульптурою.

В Ампелумі (Златна), Верхньому Албурні (Рошія Монтане), Руда-Брадї, де іллірійці склали компактні групи по видобутку золота, епіграфічно відомі сільські поселення. У написах вони відомі за назвами кастеллов: Ансум, Авереціум, Барїдусторум. Не завжди ідентифіковані й археологічно слабо досліджені, швидше за все це були невеликі гірські села. Іллірійські некрополі досліджені біля Златни, у Ігю (Алба) і Руда – Брад (“Мунчелул”). Обряд характеризує спалення небіжчика і поховання в ґрунтових могилах, іноді під курганними насипами. Інвентар відносно бідний, складається, в основному, з римських предметів, а в Руда Брадї виявлені монети (“обол для Харона”) і поховальні стели з написами латинською мовою.

Військових формувань Дакії відомо чотири або п'ять, серед яких виділяється ала з кастром у Бринковинешть, на півночі міста Регін.

Чималий контингент Дакії склали балканські фракійці, цивільні і військові. Вони аттестовані чотирма когортами з етнічною специфікою: когорта I *Thracum Germanica c. R. equitata*, I *Thracum sagittarorum*, VI *Thracum equitata*, II *Flavia Bessorum*. Про них свідчать скульптурні монументи, яких на даний момент у Дакії відомо близько 30 одиниць. На підставі написів відзначається, що південні фракійці багаточисельні в Трансільванії (містах, кастрах, селах, бальнеологічних курортах), люди вільного положення, з нижніх і середніх шарів населення. Цивільне населення відоме зі статусом переґринів, громадян, ветеранів. Військові, як правило, були частиною допоміжних підрозділів, простими солдатами чи зі званнями: *eques*, *miles*, *sesquiplicarius*, *imaginifer*. Вони були визначені індивідуально в 12 ауксилів з етніконом “тунґр”, “паннон”, “астур”, “галл”, “британ”, “мавр”, “палмір”, “іллір”, “боспор”. У деяких випадках відзначаються солдати й унтер – офіцери з легіонів V *Macedonica* і XIII *Gemina: miles, custos armorum, strator consularis*. Божества, яким вони поклонялися, залишаються невідомими. У деяких епітафіях, де уточнюються божества, вони виявляються римськими: Юпітер, Аполлон, Немесїда й інші. Залишається фактом, що дотепер невідомі жоден напис або скульптурний монумент, присвячений будь - якому фракійському божеству, за винятком зображень фракійського вершника (Котигорошко, 2000, с.143).

Думка, що всі носії фракійських імен Дакії були приїзжими з фракійського півдня, суперечить результатам лінгвістичного дослідження й інших історичних джерел.

Власні імена грецької фактури мають значне місце в написах на території Дакії. Однак, дані лінгвістичного вивчення, зіставлені зі свідченнями інших джерел, привели до висновку, що тільки незначна частина належить етнічним грекам. Більшість їх була запозичена негрецьким населенням східних провінцій (Мезія, Фракія, Македонія, Азія, Сирія, Месопотамія, Єгипет), які, будучи в складі Імперії, зберегли мову і грецьку культуру. Носіїв цих імен можна вважати в багатьох випадках фракійцями, азіатами, семїтами, іранцями, чи єгиптянами, “італійцями”, які приїхали в Дакію як службовці, торговці, ділки, військові допоміжних військ, раби, ліберти. Саме цим можна пояснити присутність в адміністрації і фіскальному апараті численних “греків” – рабів, що своїм талантом і освіченістю досягли значного соціального і матеріального становища.

Серед різноманітного і строкатого етнікуму, що склався в Дакії після її завоювання, варто виділити кельтські елементи, що характеризуються широкою

географією свого надходження: Галлія, Британія, Іспанія, Північна Італія, Норік, Альпійська зона, Паннонія. Вони формують важливий компонент у допоміжних піших (когорти) і кавалерійських (али) підрозділах, що підтверджується назвами підрозділів: Brittonum, Britanica, Gallorum, Lingonum, Hispanorum, Alpinorum, Raetorum, Pannoniorum і ін.

Разом з кельтами Європи й Азії (Галатія) до складу військових підрозділів входили вихідці з Германії і Північної Африки. Східні племена, що зустрічаються в дакійських написах, свідчать про велику кількість надходжень людських ресурсів з Передньої Азії (Кругликова, 1955, с.99-101).

Перераховані етнічні групи, які населяли римську Дакію, головним чином, визначені завдяки статусу ветеранів. Саме вони були основним чинником демографічної структури і розвитку життєдіяльності провінції.

Як римські громадяни, власники земель і рабів, як елементи, що займали муніципальні посади або магістратури, вони були активними пропогандистами романізації, цивілізації й інтересів римської держави. Ветерани могли вільно вибирати собі місце для поселення після служби в армії, виходячи з бажань, особистих чи сімейних інтересів. Потрібно відзначити, що більшість ветеранів військ Дакії не залишили меж провінції, а оселилися тут. Крім серії написів, це доводить факт, що 32 з 48 військових дипломів провінції (включаючи фрагменти) були виявлені всередині каструмів Дакії, і в їхніх цивільних поселеннях, де цивільні або їх спадкоємці продовжили своє цивільне або військове життя (Garbsh, Gudea, 1990-1991, р.61-78). Деякі ветерани поселялися в сільській місцевості, формуючи нові поселення і сільськогосподарські ферми (*villae rusticae*), деякі оселилися в містах або поблизу від них, усюди, де існували гарні умови для життя і перспективи розвитку. Навіть у столиці відомо багато ветеранів, які разом із громадянами італійського походження, з самого початку її існування, додали римського характеру нової колонії на дакійській землі. Ветерани користувалися повагою, матеріальною перевагою і грали головну організаторську роль у соціально – політичній і економічній римській структурі. Кількість ветеранів, що обоснувалися остаточно в Дакії на протязі більше ніж пів сторіччя римського панування, сьогодні важко підрахувати через обмеженість відомих написів. Усе-таки, після деяких спроб статистичних оцінок, можна говорити щонайменше про 82500 ветеранів. Це дозволяє стверджувати, що саме ветерани сприяли демографічному росту, консолідації і романізації провінції.

Таким чином, підводячи підсумки дослідження, можна зробити кілька основних висновків. Нагромадження величезного фактичного матеріалу за останні десятиліття і їхнє осмислення дозволяють визначити як неспроможну теорію Р.Ройслера про тотальне знищення автохтонного населення в період дако – римських війн початку II ст. н.е. Безперечно, у ході окупації частина населення була знищена, частина виселена (тріумф на честь Траяна), частина відійшла на північ, у Верхнє Потисся, але більшість залишилася на місцях, головним чином, у гірських районах країни. Разом з тим, створення й облаштування провінції приводить до масового переселення населення Імперії в карпатські області, починаючи з часу правління імператора Траяна. Це і необхідність військового захисту, і створення цивільної структури, а також розробка сировинних баз. Усе це разом взяте

приводить до досить інтенсивної романізації, у чому одну з головних ролей зіграли ветерани, які прийшли в Дацію вже “римлянами”. Відносно мирне, як вважають дослідники, а по великому рахунку дійсно мирне життя населення провінції, захищене могутнім лimesом, переривається в 271 р. евакуацією Дації. Цей рік стає крапкою відліку для наступного етапу історії населення Карпатського ареалу.

Zombor Ihor

Population of Roma Dacia (Summary)

Analysis of the main categories of sources allows to state that autochthons, that is Northern Dacians, remain dominating population of Roma Dacia (107 – 271). Poly-ethnic population from almost all the provinces of Roma Empire appears mainly in the towns and military camps during the period of occupation and Romanization. These are Illirians, Gals, and migrants from Asia. They sharply contrasted from local population by their culture and life style. Nevertheless, the upper classes experienced Romanization up to the certain level.

Литература

- Аврелий Виктор. История Рима / пер. В.С.Соколова // ВДИ. – 1963. - №4. – 1964. - №1-2.
- Аммиан Марцелин. История. – К., 1906-1908. – Вып. I-III.
- Аппиан Александрийский. Римская история. – М., 2002.
- Дмитриев А.Д. Падение Дакии // ВДИ. – 1949. - №1. – С.76-85.
- Древний Рим. Путеводитель по истории. – М., 2002.
- Евтропий. Сокращение римской истории до времён кесарей Валента и Валентиниана. – М., 1809.
- Колосовская Ю.К. Паннония в I - III веках. - М., 1973.
- Колосовская Ю.К. Муниципализация рудничного округа Дакии // ВДИ. – 1987. – №4. – С.87-99.
- Колосовская Ю.К. Рим и мир племён на Дунае I – IV вв. н.э. – М., 2000.
- Котигорошко В.Г. Вірування і пантеон божеств гето – даків // Давня і середньовічна історія України. – Кам’янець – Подільський, 2000. – С.146-152.
- Котигорошко В.Г. Романізація Дації та її вплив на північну периферію Карпатського ареалу // Carpatica – Карпатика. Давнина і сучасність. – Ужгород, 2005. – Вип.33. – С.84-109.
- Кругликова И.Т. Дакия в эпоху римской оккупации. – М., 1955.
- Макря М., Берчу Д. Археологические раскопки в Арпаш и Кашолц // SCIV. – 1955. – Т.VI-3-4. – С.571-623.
- Моринц С. Новый облик дакийской культуры в римскую эпоху // Dacia. - 1961. – V. – С.395-414.

Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей / Пер. М.Л.Гаспарова. - Грозный, 1990.

Тацит Корнелий. Анналы. Малые произведения. История. - СПб., 1993.

Фёдоров Г.Б., Полевой Л.Л. Археология Румынии. - М., 1973.

Эк В. Император как глава войска. Военные дипломы и императорское управление // ВДИ. – 2004. - №3. – С.28-57.

Юлиан Апостат. Пир или Цезари / Ранович А.Б. Античные критики христианства. – М., 1935.

Alföldi G. Noricum. – Londra – Boston, 1974.

Bărbulescu M. Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și de la Potaissa. – Cluj – Napoca, 1987.

Bihir Gh. Geto – dacii din Muntenia in epoca romană. – București, 1984.

Cassius Dio. Istoria Romana. – București, 1977.

Cichorius C. Die Reliefs der Traianssaule. – Berlin, 1896. – T.2.

Daicoviciu C. La Transylvanie dans l'antiquité. – Bucarest, 1945.

Frere S. Britannia. A History of Roman Britan. – Londra – Henley – Boston, 1978.

Garbsch J., Gudea N. Despre cea mai veche diplomă militară eliberată pentru provincia Dacia // AMP. – 1990-1991. – XIV-XV. – P.61-78.

Gerov B. La romanisation entre le Danube et les Balkans d'Auguste a Hadrien // Godišnik. – Sofia, 1953. – P.307-415.

Gudea N. Porolissvm un complex arheologic daco – roman la Marginea de nord a Imperiului Roman // AMP. – 1989. – XIII. – 1178 p.

Hatt J.J. Histoire de la Gaule romaine. – Paris, 1959.

Husar A. Celți și germani în Dacia Romană. – Cluj, 1999.

Iorga N. Histoire des Roumains et de la romanité orientale. – Bucarest, 1937.

Istoria Românilor. – București, 2001. – Vol.II.

Paki A. Onomastion Daciae (1). Die Patronymika der Provinz Dacia Porolissensis // AMN. – 1998. – XXXV-1. – S.119-146.

Protase D. Romanizarea // Istoria Românilor. – București, 2001. – Vol.II. – P.159-168.

Roesler R. Dacier und Romänen. – Wien, 1966.

Roxan M. Roman Military Diplomas. – London, 1985.

Russu I.I. Auxilia provinciae Daciae // SCIV. – 1972. – 23-1. – P.63-77.

Rusu A. Les illyriens en Dacie // Politique edilitaire. – Bern, 1995. – II. – P.145-156.

Rusu I.I. Daco – geți in Imperiul Roman. – București, 1980.

Wade D.W. The Roman auxilliary units and camps in Dacia. – Michigan, 1970.

Xenopol A.D. Istoria românilor din Dacia Traiana. – București, 1985.